

Paweł Księżak*

ROLNIK JAKO TWÓRCA – PRAWNOAUTORSKA OCHRONA DZIEŁA SZTUKI ROLNEJ

Utworem w świetle prawa polskiego jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia. Twórcy utworu przysługują prawa autorskie. Podobnie rozumie się przedmiot prawa autorskiego w wielu państwach. Działalność rolnicza (tj. przede wszystkim hodowla zwierząt i uprawa roślin) nie ma co do zasady charakteru twórczego, lecz stanowi zespół typowych, powtarzalnych czynności. W pewnych sytuacjach, np. w małych gospodarstwach agroturystycznych, działalność rolnika może wykazywać jednak charakter indywidualny i twórczy. Polegać to może np. na odpowiednim kształtowaniu krajobrazu czy tworzenia wyjątkowego gospodarstwa o historycznym wyglądzie. Taka twórcza działalność może podlegać prawnoautorskiej ochronie.

Pojęcia kluczowe: rolnik jako twórca, sztuka rolna, utwór, gospodarstwo rolne

Tytuł artykułu z pewnością wydawać się może zaskakujący. Nie należy go rozumieć jedynie jako metafory, opisującej zachwyty nad jakimś wytworem rolnika, ale zupełnie dosłownie. W dotychczasowej literaturze naukowej brak jest próby umieszczenia rolnika w kontekście prawnoautorskim. Propozycja taka wydawać się może dziwna: działalność rolnicza kojarzy się przecież z czynnościami powtarzalnymi, typowymi, które oczywiście przybierają różną postać, ale w swym trzonie pozostają takie same od czasów

* Paweł Księżak, dr hab. prof. nadzw. Uniwersytetu Łódzkiego, Katedra Prawa Cywilnego, kierownik Zakładu Obrotu Nieruchomościami i Prawa Rolnego, sędzia Sądu Najwyższego, ORCID: 0000-0002-1224-9183.

rewolucji neolitycznej. Kierunek nowoczesnej analizy prawnorolnej wydaje się raczej jeszcze bardziej podkreślać nieartystyczny wymiar pracy rolnej: mówi się przecież o produkcji rolnej i przedsiębiorstwie rolnym, podkreśla rolę maszyn, planowania, organizacji itd. Owszem, w niektórych kontekstach mówi się o własności intelektualnej w rolnictwie: chodzi m.in. o prawa do nowych odmian nasion czy ras zwierząt, patenty na rośliny lub zwierzęta (wynalazki biotechnologiczne), patenty na urządzenia rolnicze, ochronę nazw pochodzenia i oznaczeń geograficznych itp. Te zagadnienia są od dawna opisywane i pozostają poza zakresem naszego zainteresowania. Nie wydaje się jednak, by rozważano działalność rolniczą jako działalność twórczą.

Czas zatem otworzyć dyskusję w tym obszarze.

Wyjaśnijmy najpierw, że rozważania będą prowadzone na gruncie prawa polskiego, jednakże w interesującym nas zakresie dość łatwo mogą być przeniesione na płaszczyznę innych ustawodawstw, w szczególności Europy kontynentalnej (*civil law*). W wielu krajach dość podobnie ujmuje się utwór, jako centralne pojęcia prawa autorskiego¹. Odmienności krajowe nie mają, jak się wydaje, znaczenia dla zarysowania zasadniczego problemu.

Wyjdźmy zatem od definicji utworu. Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych przedmiotem prawa autorskiego jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia (utwór). Art. 2 ust. 2 pr. aut. wskazuje, że w szczególności przedmiotem prawa autorskiego są utwory 1) wyrażone słowem, symbolami matematycznymi, znakami graficznymi (literackie, publicystyczne, naukowe, kartograficzne oraz programy komputerowe); 2) plastyczne; 3) fotograficzne; 4) lutnicze; 5) wzornictwa przemysłowego; 6) architektoniczne, architektoniczno-urbanistyczne i urbanistyczne; 7) muzyczne i słowno-muzyczne; 8) sceniczne, sceniczno-muzyczne, choreograficzne i pantomimiczne; 9) audiowizualne (w tym filmowe). Ochroną objęty może być wyłącznie sposób wyrażenia; nie są objęte ochroną odkrycia, idee, procedury, metody i zasady działania oraz koncepcje matematyczne (art. 2 ust. 2¹ pr. aut.).

Utwór jest przedmiotem prawa autorskiego od chwili ustalenia, chociażby miał postać nieukończoną (art. 1 ust. 3 pr. aut.). Ochrona przysługuje twórcy niezależnie od spełnienia jakichkolwiek formalności (art. 1 ust. 4 pr. aut.).

¹ Podobne, choć nie identyczne ujęcie utworu jako przedmiotu prawa autorskiego znaleźć możemy np. we francuskim kodeksie własności intelektualnej („*œuvre de l'esprit*”, art. L112-1 i L112-2 *Code de la propriété intellectuelle*, z 1.7.1992 r. ze zm.) czy niemieckiej ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych („*Werke der Literatur, Wissenschaft und Kunst*” – § 1 i 2 *Gesetz über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte (Urheberrechtsgesetz)* z 16.9.1965 r.).

Wśród utworów przykładowo wymienionych w art. 1 ust. 2 pr. aut. nie ma takiego, który roboczo możemy określić jako „rolniczy”. Nie znaczy to jednak, że z utworem tego rodzaju nie możemy mieć do czynienia. Katalog z art. 1 ust. 2 pr. aut. nie jest oczywiście zamknięty i orzecznictwo stale uzupełnia go o nowe przykłady². Zauważmy od razu, że zupełnie obojętne jest, z punktu widzenia kwalifikacji prawnautorskiej, przeznaczenie i sposób wyrażenia utworu. Nie wyłącza zatem uznania za utwór przejawu pracy, która ma cel użytkowy (praktyczny) czy komercyjny i nie jest przeznaczona do prezentacji w galerii sztuki czy intelektualnej kontemplacji. O istnieniu utworu nie decyduje również wola twórcy ani nikogo innego³ – zatem z jednej strony samo oświadczenie twórcy nie tworzy utworu z działania, które nie mieści się w hipotezie art. 1 pr. aut., z drugiej zaś – brak woli, a nawet świadomości działania twórczego nie pozbawiają utworu prawnautorskiej ochrony. W konsekwencji okoliczność, że działalność rolnika służy produkcji żywności czy agroturystyce, nie zaś sztuce, a rolnik nie czuje się artystą, nie ma znaczenia dla analizy prawnej. By ocenić działanie rolnika z punktu widzenia prawnautorskiego konieczne jest bliższe przyjrzenie się elementom konstrukcyjnym pojęcia „utworu”.

Dla stwierdzenia, że określony przejaw działalności jest utworem w rozumieniu prawnautorskim konieczne, ale i wystarczające jest, by miał on charakter twórczy i indywidualny oraz by został ustalony. Charakter twórczy działa oznaczając, że jest to wytwór kreacji, a zatem, że ma on być subiektywnie nowy, oryginalny. Zatem – *a contrario* – nie może być uznany za utwór rezultat „działalności wyłącznie rutynowej, szablonoj, zdeterminowanej (przez przeznaczenie, materiał, wiążące schematy), pozbawiającej twórcę swobody dokonywania wyborów”⁴. Utwór ma mieć przy tym charakter indywidualny, tzn. niepowtarzalny, wyjątkowy; inaczej mówiąc, inny niż istniejące wcześniej⁵. Zatem utwór to „kreacyjny, subiektywnie nowy, oryginalny wytwór intelektu, wywołany niepowtarzalną osobowością twórcy, który – wykonany przez kogoś innego – wyglądałby inaczej”⁶. Ustalenie utworu może z kolei na-

² W interesującym nas kontekście można wskazać, że za utwór uznano np. opracowanie pod względem kolorystycznym albumu, składającego się z wielu litografii (wyr. SN z 25.08.1972 r., II CR 261/72, OSNC 1973, nr 6, poz. 105); kompozycję kwiatową (wyrok SN z 25.04.1973 r., I CR 91/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 50); projekt zagospodarowania placu (wyrok SA w Krakowie z 18.06.2003 r., I A Ca 510/03); makietę (projekt graficzny) gazety (wyrok SN z 28.01.2004 r., IV CK 417/02); projekt graficzny aranżacji sklepu (wyr. SA w Poznaniu z 7.11.2007 r., I A Ca 800/07).

³ J. Barta, R. Markiewicz, *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, wyd. V, SIP – Lex Wolters Kluwer Polska 2011, art. 1, nb. 2.

⁴ J. Barta, R. Markiewicz, *Ustawa...*, art. 1, nb. 9.

⁵ Na temat definicji utworu por. przede wszystkim W. Machała, *Utwór. Przedmiot prawa autorskiego*, Warszawa, C.H.Beck 2012.

⁶ Wyrok SN z 5.7.2002 r., III CKN 1096/00.

stąpić w dowolny sposób (choćby nietrwały), jednakże na tyle stabilny, żeby cechy i treść utworu wywierały efekt artystyczny⁷. Powstanie utworu nie jest uzależnione od spełnienia jakichkolwiek formalności (art. 1 ust. 4 pr. aut.).

W rolnictwie – w ujęciu globalnym – widoczne są równocześnie bardzo różne, często przeciwstawne tendencje. Z jednej strony mamy do czynienia z wielkoobszarowym, zmechanizowanym, nowoczesnym rolnictwem, które staje się działalnością przemysłową ze specyficznym produktem – żywnością. Z drugiej jednak strony – w mniejszej skali – niektóre małe gospodarstwa (najczęściej gospodarstwa rodzinne) swą niszę w zglobalizowanym rynku odnajdują w produkcji ekologicznej, regionalnej czy agroturystyce. Działalność taka przybiera bardzo zróżnicowane formy i cały czas ewoluuje. Można powiedzieć, że przemiany w tym zakresie – idące przecież w przeciwnym kierunku niż nurt dominujący – są bardzo gwałtowne i nie można w tym momencie powiedzieć, do jakiego punktu nas zaprowadzą w perspektywie kilkudziesięciu lat.

W obliczu rolnictwa o charakterze przemysłowym niektórzy stawiają na swoiste przeciwieństwo – wymaginowaną idyllę, powrót do sielskiej wsi z często naiwnych wyobrażeń mieszczaucha. Gospodarstwa, pełniąc funkcję agroturystyczną, przekształcają się według określonych założeń. To, że w określonym miejscu jest pole obsiane zbożem czy lawendą, czy też łąka, to, że w określonym miejscu będzie ogródek z warzywami i ziołami i to, że w określonej konfiguracji przestrzennej znajdować się będą pewne gatunki zwierząt (np. owce, kozy) nie jest już niejednokrotnie kwestią przypadku, czy efektu rozwoju gospodarstwa, albo jego założenia według najbardziej praktycznych kryteriów, lecz wyrazem realizacji pewnej idei.

Niektóre gospodarstwa rolne stawiają na stworzenie kompleksowej oferty, obejmującej odpowiednie ukształtowanie krajobrazu (swoiście zestawione pola i łąki, stawy, polne drogi, las), strukturę przestrzenną gospodarstwa, architekturę budynków (np. domy kryte strzechą), małą architekturę (drewniane płoty, studnie z żurawiem), odpowiednio dobrane narzędzia i zwierzęta gospodarskie. Struktura ta ma przy tym prowadzić do efektu sensorycznego, ale też może rzeczywiście służyć produkcji starannie dobranych produktów żywnościowych, np. o charakterze regionalnym czy historycznym. Może to być połączone z własną kuchnią, restauracją czy zakładem przetwórstwa. Tego rodzaju działalność może, jak się wydaje, mieć rys indywidualności, wyjątkowości, który pozwala zastanowić się nad zakwalifikowaniem jej w całości lub części jako utworu. Jeżeli realizacja idei, o której mowa, przestaje

⁷ Tak np. wyrok SN z 25.04.1973 r., I CR 91/73, OSNC 1974, nr 3, poz. 50.

mieć charakter banalny, powtarzalny, typowy, a staje się zindywidualizowaną realizacją pewnego zamysłu, to taki sposób wyrażenia idei może już być utworem w rozumieniu przepisów ustawy – Prawa autorskiego.

Pojawia się w związku z tym dalsze pytanie o tożsamość utworu, o którym mowa. Chodzi zatem o określenie, co będzie tym przejawem twórczości rolnika o indywidualnym charakterze. Chyba za daleko byłoby idące stwierdzenie, że utworem będzie gospodarstwo rolne, jako pewna całość, na którą składają się elementy o różnorodnym charakterze (nieruchomości, ruchomości, maszyny, prawa). Zbyt ostrożne byłoby jednak ujęcie poszukujące utworu jedynie w pewnym układzie krajobrazu. Nie ulega oczywiście wątpliwości, że poszczególne budowle mogą stanowić utwory architektoniczne a ich układ – rodzaj utworu urbanistycznego; nie powinno być również przedmiotem kontrowersji, że skoro park czy ogród o niestandardowym założeniu mogą być przedmiotem prawa autorskiego, to i twórcza kompozycja nieruchomości składników gospodarstwa rolnego może być utworem. Wydaje się jednak, że twórczość rolnika w prezentowanym tu ujęciu, może obejmować nie tylko ukształtowanie krajobrazu, ale także uformowanie określonej struktury obejmującej także żywy inwentarz, narzędzia, materiały (np. żwir na drodze dojazdowej), stroje, barwy, odgłosy (śpiew ptaków, dźwięki z kuźni, szmer rzeczki), zapachy (z ogrodu warzywnego). Wszystkie te elementy w rękach rolnika-twórcy stać się mogą składowymi utworu, o którym mowa w art. 1 ust. 1 pr. aut. Powstaje wtedy sztuka rolna (*agriculture art*).

Efemeryczność, zmienność utworu, o którym tu mowa, nie stanowi oczywiście przeszkody w przypisaniu mu prawnoautorskiego znaczenia. Najróżniejsze zdarzenia twórcze efemeryczne od dawna są identyfikowane jako utwory⁸. Przykładem może być twórczość fryzjerska⁹, ikebana, rzeźbienie w lodzie, na piasku, w owocach, *body art*¹⁰. W interesującym nas kontekście warto odnotować, że jednym z nurtów w sztuce jest tzw. *land art*, polegający na określonym kształtowaniu krajobrazu, np. poprzez tworzenie ogromnych rysunków na ziemi, układaniu bloków kamiennych, czy innych pracach ziemnych¹¹. Opisywana tu twórczość rolna jest podobna do *land art* jeśli chodzi o sposób realizacji (wykorzystanie natury w dużej skali), natomiast różni

⁸ D. Sokołowska, *Piktogramy – agroformacje tworzone przez cropmakerów jako dzieła efemeryczne z gatunku land art w świetle prawa autorskiego*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej”, 2009, s. 53-54.

⁹ Wyrok SN z 13.04.1972 r., I CR 65/72.

¹⁰ E. Ferenc-Szydełko, *Body art w świetle przepisów prawa autorskiego*, [w:] J. Barta, A. Matlak (red.), *Prawo własności intelektualnej wczoraj, dziś i jutro*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Instytutu Własności Intelektualnej” 2007, nr 100, s. 121 i n.

¹¹ D. Sokołowska, *Piktogramy...*, s. 54-55.

się kontekstem. W wypadku *land art* chodzi o świadome działanie artysty, który wykorzystuje wielkoskalowo naturę dla swej kreacji; w wypadku *agriculture art* chodzi o wtórną prawnoautorską ocenę działania rolniczego, które nie jest ukierunkowane na tworzenie sztuki.

Podkreślenia wymaga, że dla przypisania przejawowi twórczości cechy utworu nie ma znaczenia nie tylko jego przeznaczenie (czysto komercyjny, utylitarny sens działania rolnika, o którym mowa), ale również to, czy twórca, tj. rolnik, ma świadomość tworzenia utworu. Jeśli za artystę rozumieć samoświadomego twórcę, który dąży do osiągnięcia efektu twórczego i to stanowi jego bezpośredni (a często jedyny) cel działania, to rolnik z reguły takim artystą nie będzie. Jego działanie twórcze nie będzie bowiem zapewne zmierzało do stworzenia dzieła sztuki (sztuki dla sztuki), lecz do wykreowania pewnego atrakcyjnego rynkowo, choć niszowego, gospodarstwa rolnego. W żadnym razie, taki cel utylitarny nie stoi na przeszkodzie prawnoautorskiej ochronie – zauważmy przecież, że podobnie jest zwykle np. z utworami architektonicznymi czy urbanistycznymi.

Na koniec należy wyjaśnić, czy zidentyfikowanie *agriculture art* ma sens praktyczny. Czy rolnikowi potrzebne jest do czegoś przypisanie mu statusu twórcy? Wydaje się, że odpowiedź na to pytanie jest pozytywna, a wyjaśnienie takie samo, jak w wypadku każdego innego przejawu twórczości w działaniach, które mają inny niż artystyczny cel. Nowe rodzaje twórczości zostają opisane i uznane dopiero w określonym kontekście, tworzoną najczęściej w toku sporu sądowego. Świadomość, że wykonywana praca zaowocowała utworem, pojawia się w takim wypadku często długo po powstaniu dzieła, gdy zachodzi potrzeba jego ochrony. Dopiero naruszenie nierozzerwalnej więzi łączącej twórcę z dziełem owocuje zrozumieniem, że więź taka istnieje. Podobnie może być w wypadku rolnika: wykorzystanie utworu, np. poprzez jego naśladownictwo czy reprodukcję fotografii, to najłatwiejsze do wyobrażenia naruszenia prawa wyłącznego twórcy – rolnika.

Rolnikowi – twórcy przysługiwać będą zarówno autorskie prawa osobiste (art. 16 pr. aut.), jak i prawa majątkowe (art. 17 i nast. pr. aut.). Do praw osobistych należy m.in. prawo do autorstwa utworu, oznaczenia utworu swoim nazwiskiem, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania, nadzoru nad sposobem korzystania z utworu. Katalog środków ochrony jest szeroki i obejmuje m.in. prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia. Jest jasne, że prawa autorskie majątkowe mogą być przedmiotem umów prawnoautorskich o przeniesienie praw i umowy licencyjne. Łatwo sobie wyobrazić, że wyjątkowo udana koncepcja gospodarstwa może być przedmiotem umowy franchisingu czy umów licencyjnych o wykorzystanie utworu na zdjęciu lub w filmie. Zauważmy, że prawo do utworu nie wygasa z chwilą zbycia

corpus mechanicum, w którym utwór jest ucieleśniony, tj. gospodarstwa rolnego. Prawa autorskie majątkowe mogą być oczywiście przeniesione na nabywcę, jednakże prawa osobiste nadal przysługiwają będą twórcy.

Podsumowując można powiedzieć, że rolnik może być twórcą utworu (*agriculture art*). Nie ulega wątpliwości, że typowa działalność rolnicza nie będzie miała cechy oryginalności i indywidualności. Jednakże pewne wyspecjalizowane rodzaje działalności rolniczej, zwłaszcza ekologicznej i agroturystycznej, mogą wiązać się z twórczym działaniem rolnika. Jeżeli twórczość ta ma charakter indywidualny i zostaje ustalona, będzie podlegać ochronie prawnoautorskiej.

Bibliografia

- Barta J., Markiewicz R., *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, wyd. V, SIP – Lex Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
- Ferenc-Szydełko E., *Body art w świetle przepisów prawa autorskiego*, [w: Barta J., Matlak A. (red.), *Prawo własności intelektualnej wczoraj, dziś i jutro*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Instytutu Własności Intelektualnej”, 2007, nr 100.
- Machała W., *Utwór. Przedmiot prawa autorskiego*, Warszawa, C.H.Beck 2012.
- Sokołowska D., *Piktogramy – agroformacje tworzone przez cropmakerów jako dzieła efemeryczne z gatunku land art w świetle prawa autorskiego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. „Prace z Prawa Własności Intelektualnej”, 2009.